

निष्कर्ष

ज्या संदर्भित घटना दुरुस्तीद्वारा घटनेमध्ये कलम १६ (४अ) व १६ (४ब) घातले गेले आहेत ती घटना दुरुस्ती घटनेच्या कलम १६ (४) मधूनचे उत्पन्न झाली आहे. घटनेच्या कलम ३३५ या अंतर्गत राज्य शासनाची कार्यक्षमता ध्यानात घेऊन राज्य शासनाला ज्या घटकांमुळे आरक्षणाची तरतूद करता येते ते घटक किंवा कारणे या घटना दुरुस्तीमुळे कायम रहाते. हे कारणे किंवा घटक म्हणजे मागासलेपणा व पुरेसे प्रतिनिधित्व नसणे. ज्या संदर्भित घटना दुरुस्तीद्वारा घटनेत सदर १६ (अ) व १६ (ब) घातले गेले आहेत ती घटना दुरुस्ती घटनेच्या कलम १६ (४) ची संरचना बदलत नाही. सदर संदर्भित घटना दुरुस्त्या फक्त अनुसूचित जाती व अनुसूचित जमाती पुरत्याच मर्यादित आहेत. त्यामुळे घटनेची कोणतीही प्रावधाने नाश पावत नाहीत किंवा लोप पावत नाहीत. जसे संख्यात्मक मर्यादा जास्तीत जास्त ५०% असणे, क्रीमीलेअर ची कल्पना (गुणात्मक मर्यादा), इंदिरा सहानी या खटल्यामध्ये निर्णय दिल्याप्रमाणे एका बाजूला अन्य मागासवर्गीयांचे उप वर्गीकरण व दुसऱ्या बाजूला अनुसूचित जाती व अनुसूचित जमाती यांचे उप वर्गीकरण, आर. के. सबरवाल या खटल्यामध्ये पदांवर आधारीस्रोस्टर व त्यातच अदलाबदलीची कल्पना अंतर्भूत असणे.

आम्ही असे पुन्हा ठासून सांगतो की ५०% ची मर्यादा, क्रीमीलेअरची संकल्पना, तसेच मागासलेपण, पुरेसे प्रतिनिधित्व नसणे व प्रशासकीय कार्यक्षमता या महत्वाच्या गोष्टी घटनात्मक दृष्ट्या आवश्यक आहेत आणि त्याविना घटनेच्या कलम १६ च्या संधीमध्ये समानता असण्याचे मूलभूत रचनाच कोळसून जाईल.

तथापि वर सांगितल्यानुसार मुख्य मुद्दा आरक्षण किती असावे हा आहे. यासाठी संबंधित राज्यांनी आरक्षणाची तरतूद करताना आरक्षण करणे भाग पाडणाऱ्या घटकांचे अस्तित्व जसे मागासलेपणा, पुरेसे प्रतिनिधित्व नसणे व एकंदरीत प्रशासकीय कार्यक्षमता यांचे पुरेसे अस्तित्व असल्याचे सिद्ध केले पाहिजे. वर दिल्याप्रमाणे संदर्भित तरतूद ही अधिकार देणारी तरतूद आहे.

पदोन्नतीमध्ये अनुसूचित जाती / जमातींना आरक्षण देण्यास सरकार बांधिल नाही, तथापि जर सरकारला आपले तारतम्य वापरून अशी तरतूद करायची असेल तर त्या आधी एखाद्या वर्गाचा मागासलेपणा व पुरेसे प्रतिनिधित्व नसणे सिद्ध करणारी आकडेवारी गोळा करावी लागेल, तसेच घटनेचे कलम ३३५ ची पूर्तता करावी लागेल. त्याचप्रमाणे जरी राज्याला आरक्षण करण्यासाठी भाग पाडणारे घटक असेल, तरी आरक्षण केल्यामुळे एकंदरीत घालून दिलेल्या ५०% आरक्षणाच्या मर्यादेचे उल्लंघन होत नाही ना किंवा क्रीमीलेअरचा लोप होत नाही ना किंवा आरक्षण अमर्याद रीत्या वाढत नाही याची काळजी घ्यावी लागेल. उपरोक्त कथनाच्या अधिन राहून आम्ही घटना (७७वी दुरुस्ती) अधिनियम १९९५, घटना (८१वी दुरुस्ती) अधिनियम २००० व घटना (८५वी दुरुस्ती) अधिनियम २००१ हे घटनात्मक दृष्ट्या वैध आहेत असा निर्णय देतो.

आम्ही संदर्भित राज्यांचे वेगवेगळ्या कायदांच्या वैधतेचा अभ्यास केला नाही. आम्ही या मामल्यामध्ये घालून दिलेल्या कायदानुसार त्या त्या खंडपीठापुढे सादर केलेल्या याचिकांमध्ये सदर प्रश्नाचा अभ्यास होईल.

नतीजा

जिस संदर्भित संविधान संशोधन द्वारा संविधान में धारा १६ (४अ) तथा धारा १६ (४ब) जोड़े गए हैं, वह संशोधन धारा १६ से उत्पन्न हुई है। संविधान की धारा ३३५ के अनुसार राज्य शासन की कार्यक्षमता ध्यान में रखते हुए, राज्य शासन जिस कारणोंसे आरक्षण का प्रावधान कर सकता है, यह कारण है। आत्यंतिक पिछडापन और राज्य शासनने पर्याप्त मात्रा में प्रतिनिधित्व न होना। जिन संदर्भित संविधान संशोधन द्वारा उपरोक्त धारा १६ (४अ) और १६ (४ब) जोड़ी गयी है। यह संशोधन धारा १६ (४) के ढाँचे में कोई बदलाव नहीं करता। यह संदर्भित संविधान संशोधन सिर्फ अनुसूचित जाती और अनुसूचित जमाती तक सीमित है। इनकी वजह से संविधान की किसी भी प्रावधान की क्षती नहीं होती। जैसे आरक्षणपर संस्थात्मक मर्यादा जादा से जादा ५०%, क्रीमीलेअर की संकल्प (गुणवत्ता मर्यादा) इंदिरा सहानी मामलेमें दिए हुए निर्णय के अनुसार एक तरफ अन्य पिछडे हुए वर्गोंका उप वर्गीकरण और दुसरी तरफ अनुसूचित जाती और अनुसूचित जमातीयोंका उपवर्गीकरण, आर के सबरवाल मामले पर आधारित रोष्टर और उसमें बदलाव की संकल्पना अंतर्भूत रहना।

हम फिरसे स्पष्ट रूपसे कहते हैं की, ५०% मर्यादा, क्रीमीलेअर की संकल्पना, पिछडे पक्ष, पर्याप्त मात्रामें प्रतिनिधित्व ना होना और प्रशासकीय कार्यक्षमता यह महत्वपूर्ण बाते संविधानात्मक दृष्टी से आवश्यक है और उसके बिना संविधान की धारा १६ के अवसर की समानता का मूलतत्व नष्ट होगा।

किंतु मुख्य बात ऐसी है की आरक्षण कितना होना चाहिए। इसलिए विविध राज्योंके आरक्षण का प्रावधान करते हुए। उसके लिए आवश्यक बातों का अस्तित्व साबित करना पडेगा, जैसा की पिछडापन, पर्याप्त मात्रामें प्रतिनिधित्व न होना, प्रशासकीय कार्य क्षमता इनका पर्याप्त अस्तित्व सिद्ध करना चाहिए। उपरोक्त सांविधानिक संशोधन अधिकार प्रदान करनेवाला संशोधन है। पदोन्नती में आरक्षण देणे के लिए शासन बाध्य नहीं। किंतु यदी शासन अपने विचारोंद्वारा आरक्षण का प्रावधान करनेवाला है तो उसके पहले एखाद वर्ग का पिछडेपन और पर्याप्त प्रतिनिधित्व न होना यह साबीत करने के लिए पर्याप्त सूचना प्राप्त करना जरुरी है। संविधान की धारक ३५५ की ईतनी करना आवश्यक है और आरक्षण जरुरी होगा तो भी यह भी देखना पडेगा की संख्यात्मक मर्यादा ५०% पाली जाती है और क्रीमीलेअर का लोप नहीं हो रहा है, आरक्षण की अमर्यादेत वृद्धी नहीं हो रही है यह देखना पडेगा।

उपरोक्त कथन हे अधीन रहने के लिए हम ऐसा निर्णय दे रहे हैं की संविधान (७७ वी संशोधन) अधिनियम १९९५, संविधान (८१ वा संशोधन) अधिनियम २०००, संविधान (८५ वा संशोधन) २००१ यह संविधानात्मक तरीके से वैध है।

चने विविध राज्योंके अलग अलग कानूनों की वैधता का अभ्यास नहीं किया है। हमने इस निर्णय में जो कानून किया है उसके अनुसार विविध खंडपीठों के सामने दायर की हुई याचिकाओंनुसार इस प्रश्न का अभ्यास होगा।